

"Ik kan helemaal niet meer Rijssens praten"

De aanrollende kolos bracht mijn zusje terug.

Sneltreinen stopten in die jaren nog in Rijssen. De wisselwachter duwde een van de grote hendels in het spoorgebouwtje omlaag en twee andere omhoog. Bellen rinkelden. De spoorbomen gingen omlaag. De chef kwam naar buiten en haakte de ketting vast voor de overgang naar het perron. Oversteken naar het perron waar mijn ouders al waren, ging niet meer. Ik had te lang gebiologeerd staan kijken naar de activiteiten in het spoorgebouwtje en de aankomende trein met twee vierkante ramen voorop, turend als ogen over het spoor. Daaronder krulde een soort van naar boven buigende snor. De twee lampen leken neusgaten. Langzaam schoof de trein voorbij. Met gierende remmen kwam het gevaarte piepend tot stilstand. De trein was zo lang, dat hij niet op het perron paste. Het achterste deel blokkeerde de overgang er naar toe en verhinderde mijn zicht op wat er op het perron gebeurde. Fini zou nu uitstappen, stelde ik me voor en in de armen vliegen van pa en ma. Ik hoorde de perronchef fluiten. Nu zou hij de machinist het teken geven om te vertrekken. Het gevaarte kwam in beweging. De overgang kwam weer vrij en het perron werd zichtbaar. Jee, Fini was terug. We zwaaiden naar elkaar. De perronchef maakte de ketting los. Ze rende op me af.

"Ik kan helemaal niet meer Rijssens praten."

Zo, dat loog er niet om. Het woord ontheemd kenden we nog niet, besef daarvan hadden we evenmin.

In de knuffel dwaalde haar blik over het stationsplein alsof ze zich moest oriënteren, iets zocht. Er was in die zes weken toch niets veranderd. Links was de fietsenstalling van Paalman. Rechts stond Hotel restaurant Tijhuis als vanouds aan het plein. Recht voor haar uit rees onveranderd het badhuis van Ter Horst op.

Voor haar was dat allemaal nieuw. Logisch, ze zag alles voor het eerst vanaf de kant van het station. Straks dichterbij huis, op het Schild bij het stadhuis waar de Elsenerstraat begint, haar geboortestraat, zou ze op bekender terrein komen. Dat klopte.

Blij rende ze vooruit. Ze gunde zich geen tijd om buurvrouw Hanne van de Weaver voor haar kruidenierswinkeltje te begroeten. Nog een paar meter en ze verdween in het portiek van de salon en de winkel. Daar stond ze trappelend van ongeduld op ons te wachten. Ze huppelde door de gang naar de kamer en verder naar de keuken en weer terug. Beteuterd bleef ze staan tussen de schuifdeuren naar de zijkamer. De nieuwe realiteit kwam op haar af, terwijl in haar hoofd nog de geluiden van zeewind en golven zaten. Haar neus snoof niet meer de zilte zegeur op, maar de mengeling van luchten uit de keuken, de tabakswinkel en de kapsalon.

Hadden de zes weken naar zee om wat meer kleur op de wangen te krijgen en vet op de botten, haar goed gedaan? Echt blozend zag ze er bij terugkomst niet uit. Broodmager was ze ook niet. De tengere kleine meid keek onwennig tussen de schuifdeuren om zich heen. De opgetogenheid was verdwenen. Peinzend stond ze rond te kijken.

Vier/vijf jaar oud destijds vlak na de oorlog, was ze jong en abrupt weggehaald van haar geboortegrond. Uiteraard hadden mijn ouders het advies van de medische autoriteiten opgevolgd.

De fysieke gezondheid stond voorop. Even weg van pa en ma, broertjes en zusjes, och. Wie vroeg zich nou af of de beoogde fysieke boost ook haar geestelijke en mentale ontplooiing goed zou doen. Niemand stond er bij stil dat er een onkruidkiem tussen de wortels van haar roots kon ontstaan.

Jaren later werd duidelijker dat de paar weken '*vakantiekolonie*' in Egmond aan Zee meer teweeg hadden gebracht dan gewenst.

In de uitdagende begroetingszin bij terugkomst, zat een onderhuidse, onbewuste ondertoon van niet alleen feitelijke, maar ook overdrachtelijke betekenis. De ruwe onderbreking van worteling had ze niet kernachtiger kunnen uitdrukken. Ze zal het niet van te voren bedacht hebben. Het kwam er spontaan uit. Het leek alsof ze een verontschuldiging uitsprak.

De zes weken ontbering van haar geliefden had een ongewenst zaadje geplant. Dat schoot wortel.

Uitingen van onvrede, ongemakkelijk verzet, wisselende stemmingen, boosheid, gelatenheid, afhankelijkheid en teruggetrokkenheid waren het gevolg. Met de wisselende en verwarrende emoties kon ze moeilijk omgaan, haar omgeving evenmin. De van nature vrolijke en afhankelijke peuter werd een zorgenkind. Ze werd allengs onrustiger, ongezeglijker soms.

De ratelende kleuter veranderde in een stil en moeilijk te doorgronden kind, onbegrepen. Als vierde in het gezin begon ze steeds meer af te wijken van de zeven broers en zussen, waarvan de jongste in 1950 werd geboren. Ze werd ontzien, hoefde eigenlijk sporadisch mee te helpen in de zaak voor of in de huishouding achter.

Ziek? Niet in de gangbare betekenis van het woord. Ze droeg een ziekenfondsbrilletje, was wat hangerig af en toe, somber soms, stil, in gedachten. Huisarts, consultatiebureau, schoolarts, levertraantje: zorgelijk geklungel. Ze wist zelf niet wat er met haar aan de hand was. Was ze teveel, minder dan de anderen?

Ze kropte de emoties op, tot in de puberteit de onvermijdelijke uitbarsting kwam. Het hele huis in rep en roer. De gealarmeerde huisarts was geen aarzelend type. Als sportarts bij de plaatselijke voetbalclub was hij gewend kordaat in te grijpen. Hij was telg uit een gerenommeerd artsengezin. Dat kwam hem goed van pas bij zijn dokterstas. Het verschaftte hem het vanzelfsprekende gezag om ferm op te treden. En dat deed ie.

De opwindende en het rumoer in de hal achter de salon en de winkel verplaatste zich naar de woonkamer. Daar hing de arts geknield op de grond boven haar. Hij hield haar in bedwang tot ze rustig werd. Hij adviseerde haar over te brengen naar de psychiatrische afdeling van het Elisabeth ziekenhuis in Almelo. Daar zou ze wel tot inkeer komen. Van het een kwam het ander. De volgende dag werd ze op aansporing van de dienstdoende psychiater overgebracht naar het psychiatrisch ziekenhuis Franscushof in Raalte. De motivatie erachter was dat ze wel gauw eieren voor haar geld zou kiezen, zodra ze met het regiem en haar bewoners daar geconfronteerd werd.

Er viel niets te kiezen of op bewoners af te knappen.

Ze werd in isolatie opgesloten en mocht de eerste weken geen bezoek.

Wat de prikkelarme omgeving in de isoleercel, de elektroshocks en psychofarmaca met haar gedaan hadden, bleek later.

De antipsychiatrie stond nog in de kinderschoenen. Jan Foudraine moest '*Wie is van hout?*' nog schrijven. De ware psychiater Hendriks moest ze nog ontmoeten. De catharsis dankzij woongroep De Wonne met kapucijner Arnulf en Ted, haar latere echtgenoot, lagen nog ver in het verlies.

Onherkenbaar, gebroken, gesloopt, verslaafd en verdwaasd kwam ze na lange tijd als een schuw vogeltje voor de tweede keer terug in het gezin.

Welke werkelijkheid was de reële? Wie of op wat kon ze nog vertrouwen? Zichzelf? Wat had ze misdaan? Wie was ze?

Ontdaan, vooral van eigenwaarde, leek de storm tot rust gebracht. Onder de oppervlakte woedde hij desastreus verwoestend verder. Herinneringen als nachtmerries voedden de angst, de wanhoop en het verdriet. Met de voorgeschreven 'medicijnen', voornamelijk vesparax, werd op herstel gehoopt.

In de overgang van jeugd naar volwassenheid woekerde de kiem in Fini 's binnenste verder. Die had stevig wortel geschoten. De ongenode gast was opgewassen tegen de medicinale onderdrukking. Jarenlang vechten tegen de bierkaai werkten fnuikend, ondanks haar bewonderenswaardige pogingen zich te ontdoen van het loeder. Het vrat aan haar dat ze slechts af en toe zichzelf kon zijn en in toenemende mate machteloos stond tegenover de verstoring van haar dagelijks leven.

Geweldig hoe ze met vallen en weer opstaan volhardend haar diploma kleuterleidster behaalde. De verantwoordelijkheid in haar baan werd een gecompliceerde lijdensweg bij het herbeleven van eigen kleutertijd, lagere school en puberteit. Tenenkrommend hoe ze met alle energie het deksel op de beerput trachtte te houden.

Er moest zoveel en steeds meer opgeruimd worden.

Geen beginnen aan.

"Ik heb vierentwintig vesparax ingenomen"

Dat telefoontje die zondagmorgen bracht me zonder verder nadenken in actie. Fini logeerde bij mijn zus Lenie en had daar in een ultieme schreeuw om hulp haar toevlucht genomen tot een overdosis van vierentwintig vesparax!

Enkele konden al dodelijk zijn, alhoewel dat destijds nog niet alom bekend was.

Hoeveel tijd restte? Klein half uur.

Spoorslags Lenie uit de kerkdienst op de UT gehaald. Zij ogenblikkelijk naar het ziekenhuis om alles in gereedheid te laten brengen voor behandeling. Ik verder in vliegende vaart naar de Wesselerbrink aan het andere einde van de stad om Fini naar het ziekenhuis in de binnenstad te brengen.

Nog twintig minuten over.

Geen ambulance oproepen, niet de huisarts gebeld. Is dat ondoordacht en onverantwoord optreden? Alarmnummer 112 bestond nog niet. Het is trouwens maar de vraag of ik dat had gebeld onder deze omstandigheden: elke seconde/minuut telde. Maar toch!

Ze was bij kennis en aanspreekbaar. De sporen in de badkamer lieten niets te raden over.

Nachtkleding lag over de vloer. Drie nagenoeg lege flacons van elk 10 vesparax slingerden over de toilettafel. De verpakkingendoosjes lagen verspreid op de grond. De kraan stond open en in het fonteintje cirkelden nog enkele tabletten rond de afvoerplug.

Ze zat in de slaapkamer op bed en probeerde sokken aan te doen. Half aangekleed dreigde ze het bewustzijn te verliezen. Broek aan, truitje, wegwezen.

Lift in, auto, getweeën op de voorbank van de R4.

Bij het nemen van de bocht Het Leunenbergh naar de Burgemeester van Veenlaan viel ze bewusteloos weg. Stoplichten negerend rechtsaf Varviksingel op, toeterend linksaf door rood Kuipersdijk op. Achteringang ziekenhuis. Witte jassen, brancard, apparatuur; alles en iedereen stond klaar. Overdracht met zucht van opluchting. Ruim twintig minuten waren verstreken sinds haar telefoontje.

De slang om haar maag te spoelen verdween gelukkig niet in de luchtpijp, maar in de slokdarm. Actieve kool in de maag moest zorgen voor verdere absorptie van de gifstoffen. Kunstmatig beademd werd ze naar de intensive care overgebracht en verder aangesloten op indrukwekkende apparatuur, slangen en meters.

Lijdzaam toekijken restte voor mij en Lenie, het ongewisse gelaten afwachting. Het lichte kloppen bij de slaap en de lome, zware armen en benen drongen door, evenals het besef dat er nog wel iets te doen viel: ouders en andere broers en zussen op de hoogte brengen.

Moeder en terminaal zieke vader werden voorlopig ontzien. Het motto van pa: *'Spaar me niet. Hou me altijd op de hoogte, hoe pijnlijk ook'*, werd even in de wind geslagen. De afloop was nog zo onzeker. In het ziekenhuis opgenomen. Die schok konden ze wel aan.

Dat er sprake was van een suïcidepoging bleef nog in het midden. Wie weet wat er ging komen.

Buiten in de frisse vroege zondagmiddaglucht op een muurtje op het Ariënsplein duizelde de nicotine van de sigaret door mijn lichaam. Een passiemelodie maalde door mijn lichte hoofd.

*oh zus vol 'medicijnen'
vol leed ten einde raad
o zus een van de mijnen
we waren niet in staat
o zus zo vaak ook vrolijk
wie had dit ooit gedacht
nu echter is het waarlijk
zo donker als de nacht*

*Jij edele pure mensje
berokkende geen kwaad
jij had een sober wensje
en schreeuwt met deze daad
o help me, help waarachtig
en zie mij smekend aan
o laat me saam eendrachtig
niet uit het leven gaan*

Het medisch raderwerk draaide op volle toeren om de biologische en fysiologische processen op gang te houden. Het psychosociale welbevinden was van later orde. Onze andere broers en zussen druppelden binnen. We namen de trap terug naar de intensive care, omdat in de hal voor de liften rijen mensen stonden te wachten tot het tijd was voor het zondagmiddag bezoeken.

Vitale functies als ademhaling, bloeddruk en temperatuur baarden zorgen. Snel ontwaken uit de diepe coma mocht volgens de verpleegkundigen niet worden verwacht. Toen alle broers/ zussen en partners aanwezig waren, besloten we elkaar af te wisselen bij het waken. Even na het avondspreken werden we gealarmeerd door de gewisselde wacht. De comateuze toestand was kritiek geworden. Gezien de zeer waarschijnlijk ernstige hersenbeschadiging zou Fini, mocht ze ooit ontwaken, als een kasplantje verder moeten leven. De tijd brak aan om ook pa en ma op te roepen om afscheid van Fini te nemen. Ze langer uit de wind houden, zat er niet in.

Omringd en ondersteund leken ze een laatste stille smeking te doen. Ongenadig intens verdrietig, grijs en verslagen dropen ze van de intensive care af naar de familiekamer. Tenslotte stonden mijn oudste broer en ik alleen nog bij Fini. *'De stekker eruit trekken'*, kwam wel bij ons op, maar durfden we niet aan. We sloten ons aan bij de anderen om het onontkoombare af te wachten.

Niemand kwam op het idee een geestelijke op te roepen voor bijstand en toediening van het heilig oliesel. Van de laatste sacramenten als biecht en communie kon natuurlijk geen sprake zijn. Volgens de leer van de katholieke kerk zijn zij die suïcide plegen, uitgesloten van bediening. Ook pa als belijdend katholiek, ex voorzitter van de plaatselijke Katholieke Volks Partij en Witgele kruis, zweeg. Wat ging er, ernstig ziek met naderend levenseinde, door hem heen? Waar moest onze zorgzame moeder het nu zoeken?

De stilte schreeuwde om een woord van troost. Om in de geest van het geloof van onze ouders iets te zeggen, kostte me moeite als agnost. Beter had ik niet in huis; jezelf maar even geweld aandoen. Het uitgekraamde *'troostgelul'* herhaal ik hier niet letterlijk, maar het hiernamaals kwam voorbij, de verdiende hemel, de rust, de barmhartige Heer die haar tot zich zou nemen, de hereniging ooit. De hele hypocriete op het hiernamaals gerichte reutemeteut, die ik zelf zo was gaan verfoeien, riep ik aan in een gemoedstoestand van verdriet, walging, tevredenheid, maar ook hoop. Václav Havel zei daarover: *"Hoop is niet optimisme, niet de overtuiging dat iets goed zal aflopen. Hopen is zeker weten dat iets zinvol is, ongeacht de afloop."*

En dat was het. Het intense verdriet in de familiekamer ging langzamerhand gepaard met berusting. De stilte die bleef na de *"woorden van troost"* was van een geheel andere aard dan daarvoor. In saamhorige rust brak het ochtendgloren aan.

Eindelijk werd er op de deur van de familiekamer geklopt. Het moment was aangebroken. We waren voorbereid, maar toch.

Niet de nachtzuster kwam binnen, maar de hoofdverpleegkundige die we kenden van de dag ervoor. Ze viel meteen met de deur in huis en zette ons op een totaal ander been.

Fini zou het redden.

Alsof een al opgegeven pasgeborene op het nippertje toch nog bezielt raakte en bij jezelf de adem in de keel doet stokken, zo ontvingen we de boodschap. Blijdschap, verbazing, verwarring, ongeloof: allerlei gevoelens botsten op en door elkaar.

Hoe was dit mogelijk? Tja, moeilijk te zeggen. De meters logen niet.

Een 'wonder'? Weer een '*troostverhaal*' uitkramen, maar nu in omgekeerde richting?

Bedremmeld zweeg iedereen. Ieder voor zich moest de omslag maar zien te maken, verbijsterd ieder even op zichzelf aangewezen.

Het bezetten van de familiekamer was niet langer opportuun. Nauwelijks tot besef gekomen, schoven we vroeg in de ochtend de gang op. Slaap? Zo wakker als een hoentje. Tegen twaalf uur terug op de intensive care. De situatie bleek onveranderd stabiel.

Na drie dagen, in de loop van de woensdagochtend ontwaakte Fini uit de coma. Huilend wilde ze zich het liefst verbergen.

Wat er zich in de dagen, weken, maanden en jaren daarna afspeelde, was een catharsis van een ongekende intensiteit. Emotionele zuivering van ziekmakende gevoelens als angst, schaamte en inferioriteit ging gepaard met het fysiek afkicken van de verslavende 'medicijnen'.

Een driemanschap kwam haar daarbij te hulp en vergezelde haar op deze louterende weg. De drie waren geen eenheid in de theologische betekenis van het woord. Ze waren werkelijk. Met de eerste, psychiater Hendriks, kreeg ze contact dank zij de opname in het ziekenhuis. Zijn reacties op haar zielenroerselen, omgang met psychoses, de steeds terugkerende opnames en ontweningsverschijnselen waren subliem. Gaandeweg kon hij haar loslaten.

De tweede persoon was kapucijnermonnik Arnulf. Van het oude klooster 'Larink-Sticht' aan de Noorderhagen had hij woongemeenschap De Wonne gemaakt, een opvangcentrum. Daar werd Fini in de armen gesloten en kon ze jarenlang gelukkig, veilig, zelfstandig en beschermd wonen. Logeerstad Enschede werd voor haar woonstad. Daar midden in het centrum vond ze haar tweede thuis.

De derde persoon was haar toekomstige echtgenoot Ted. Van de drie werd hij uiteindelijk de belangrijkste.

Ze leerde hem kennen in de Wonne, kortstondig ook zijn tweede thuis. Met engelengeduld stond hij haar bij in de omgang met de kwellende bevingen, trillingen, en 'myoclonische' schokken. De suïcidepoging had geen traceerbare hersenbeschadigingen veroorzaakt.

Aannemelijk was dat de ontwenningverschijnselen het gevolg waren van vergiftiging door medicijnen. Het was een verademing, vooral voor haarzelf, dat langzamerhand de schokken afnamen door te baden, te douchen, te wandelen in de natuur, ontspannen onderweg te zijn met haar lief in het caravannetje, in bed en in de deux cheveaux.

Ze gingen trouwen en beleefden fantastische jaren waarin ze elkaar voortdurend *'te hulp kwamen'*. Ze vonden en kochten samen een huis, hun derde eigenlijke thuis.

"Ik heb acute leukemie".

Herinnering aan de gevleugelde uitspraak van mijn inmiddels overleden vader: *'Dan keump God oe te hulpe'*.

Voor haar werd dat de hematoloog/oncoloog van het ziekenhuis. 'Schaafje', zoals ze hem al snel waarderend en gekscherend noemde, haar favoriete arts.

De onmenselijk zware chemotherapie in de gesluisde beschermende isolatiekamer deden daar niets aan af. Terwijl de cytostatica door het infuus druppelden om de woekerende kwaadaardige en gezonde witte bloedcellen volledig af te breken en haar weerstand tot het nulpunt daalde, zoog zij af en toe aan een sigaretje. Met toestemming van 'Schaafje' maakte ze dankbaar gebruik van de drukregulatie. De lucht uit de kamer met overdruk werd weggezogen naar de sluis met onderdruk en vandaar naar speciale filters.

Ze had de gave ontwikkeld zich blijmoedig neer te leggen bij de gegeven omstandigheden. Wellicht is *'gave'* hier niet het juiste woord en was er gezien haar ervaringen in het verleden, meer sprake van nurture dan nature. Hoe dan ook, het was geen straf om bij haar op bezoek te gaan. Tegen het einde van de kuur maakte de nog aanwezige levenslust wel meer plaats voor intense vermoeidheid en futloosheid. Krachteloos, energieloos en slap lag ze te bed in het vooruitzicht van wekenlang herstel.

Na de eerste keer schafte ze zich een pruik aan, die ze na de tweede keer liet voor wat ie was.

Die tweede kuur werd een hel.

Kort na het begin ervan raakte ze in een psychose. 'Schaafje' c.s. wisten zich geen raad. De kuur afbreken kon niet. Haar terugkrijgen in de realiteit lukte evenmin.

Op de late avond van mijn zevenenvijftigste verjaardag ging ik op verzoek van 'Schaafje' de sluisruimte binnen, waste mijn handen, trok de isolatiekleding aan en nam poolshoogte door het kleine raampje in de toegangsduur van de druk gereguleerde kamer. De verpleegkundige wenkte me binnen.

De angst in de onrustige blik van mijn zus nam wat af toen ik alleen met haar was.

Met mijn handen om de hare zocht ik haar ogen. Ze herkende me. Wat ze uitte was wartaal voor me. Haar rustig doordringend aankijkend, vlak voor haar neus, probeerde ik te luisteren, te denken met haar gedachten. Uit haar onsamenvangende woorden pikte ik er af en toe een op, waarvan ik dacht die te begrijpen. Of ik het vatte, deed niet zozeer ter zake. Ze hoorde de context van haar eigen woorden terug uit mijn mond, vanuit een omgeving die hoofdzakelijk hersenschimmig voor haar was.

Het geduldig, eindeloos aanhoren, tot vermoeiends toe focussen en verplaatsen, leek na uren te gaan werken. Soms gaf ze een min of meer plausible reactie op mijn vragen. Allengs leek de angst in haar ogen af te nemen.

Tegen de ochtend kwam ze wat uit haar waanwerkelijkheid. Ze leek meer de realiteit waar te nemen. Ze zag, rook, hoorde, voelde en proefde vertrouwvoller. Ze begon te verstaan. Het scheen te lukken haar uit de psychose te 'praten'.

De achterdocht naar bijvoorbeeld het gezicht van de af en toe voor het venster verschijnende verpleegkundige, verdween. De pogingen haar 'werkelijkheid' te doorgronden werden beloond. De waandenkbeelden verdwenen langzaam uit haar hoofd. Ze begon te beantwoorden, verbaal en non verbaal. Tranen verschenen in haar ogen. Ze legde zich achterover in de kussens, keek en luisterde.

Besef van haar ziekte, de kamer, de kuur, het zorgpersoneel en haar geliefden kreeg de overhand. In de ochtend mocht de boodschap naar 'Schaafje': de kuur kon voortgezet worden.

Zonder pruik herstelde ze wekenlang verder thuis. Rond oud en nieuw verschenen de eerste nieuwe haartjes. Het sluike haar van vroeger, maakte plaats voor grijze krulletjes. Die weelde was niet blijvend, maar ze plukte de dag.

Onbevangen ging ze de lente en de zomer in. Vooruitzichten op en belevenissen van bezoek, muziek, etentjes en bijvoorbeeld een niet al te ver reisje naar Luxemburg of de Elzas, fleurden de dagen.

Totdat ze op een dag midden in de zomer bij een controle te horen kreeg dat de kanker was teruggekomen.

Een domper? Een dreun die zeker tot een inzinking zonder weerga had kunnen leiden. Dat gebeurde niet. Ze wist en accepteerde dat herstel onmogelijk was. Het bewustzijn van de onontkoombare dood is slechts de mens eigen. Maar hoe je het besef verwerkt van op zeer korte termijn dood te gaan? Zij kon het. Wellicht door haar existentiële wens: nooit meer alleen gelaten te willen worden, laat staan in isolatie en geen ziekenhuisopname meer.

Simpel aan te voldoen de laatste dagen van haar zesenvijftig jarige bestaan.

Ze kreeg de noodzakelijke medicijnen om de resterende tijd zo comfortabel mogelijk door te brengen.

Er verscheen in de woonkamer een bed voor het raam met uitzicht op de binnentuin en het kleine grasveldje vol klavertjes, waar ze af en toe wel eens een viertje tussen had gevonden. Die droogde ze dan in haar kleine herbariumboekje tussen de getekende mandala's. De cirkels van doodgaan en opnieuw geboren worden was ze gaan maken na de ultieme roep om levenshulp. De symbolen van geluk bewaarde ze tussen mandala's. Tevreden met elke dag haar nog gegeven, luisterde ze vaak het 21ste pianoconcert van Mozart.

De aftakeling nam zienderogen toe. Precies een jaar na de psychose-sessie was het einde onafwendbaar. Op de zaterdagochtend na mijn achtenvijftigste verjaardag zat ik weer naast haar bed, de rechterarm om het kussen en haar hoofd geslagen en de linker op het dekbed. Ze vroeg me haar op de rechterzij te leggen. Zwijgend keken we daarna samen naar buiten. Na enige tijd beseftte ik geen beweging meer te voelen. Stilletjes was ze in mijn armen uit de tijd gegleden, overleden.